

Катерина Шевчук

ДО АНАЛІЗУ ОСНОВНИХ ІДЕЙ ЕСТЕТИКИ РОМАНА ІНГАРДЕНА

У статті здійснюється цілісний аналіз основних положень естетичної теорії відомого польського філософа Романа Інгардена, звертається увага на значення естетичного доробку мислителя на становлення сучасної естетики. Підіймається питання про можливість використання концепції Р. Інгардена для аналізу сучасного мистецтва і накреслюється лінія подальших досліджень у цьому напрямку.

Ключові слова: естетична теорія, естетична ситуація, естетичне переживання, твір мистецтва, художня цінність, естетична цінність.

Shevchuk K. The analysis of main ideas of Roman Ingarden's aesthetics

The author analyzes the main ideas of aesthetical theory of famous Polish philosopher Roman Ingarden. In the article author pays attention to the importance of Ingarden's aesthetical ideas for the development of contemporary aesthetics. And it's also asked the question about possibility of usage of the Ingarden's conceptions for the analysis of contemporary art and are shown the prospects for future investigations in this direction.

Key words: aesthetical theory, aesthetical situation, aesthetical experience, work of art, artistic value, aesthetical value.

Шевчук К. К анализу основных идей эстетики Романа Ингардена

В статье осуществляется целостный анализ основных идей эстетической теории известного польского философа Романа Ингардена, обращается внимание на значение эстетического творчества мыслителя для развития современной эстетики. Ставится вопрос о возможности применения концепции Р. Ингардена для анализа современного искусства и начерчивается линия дальнейших исследований в этом направлении.

Ключевые слова: эстетическая теория, эстетическая ситуация, эстетическое переживание, произведение искусства, художественная ценность, эстетическая ценность.

Значення доробку Романа Інгардена в галузі польської і світової естетики загалом не потребує особливих доведень. Естетична теорія Р. Інгардена без вагань є визнаною важливим орієнтаційним пунктом рефлексій над мистецтвом і його цінністю. Багатство спостережень і низка відкриттів, ревізія поточних переконань і, перш за все, мислинних конструкцій, якими оперувала тогочасна естетика, вражаюча кількість проблем, що вивчаються, спричинили те, що теорія Р. Інгардена здійснила вплив на теоретиків літератури і мистецтва у всьому світі.

Славу Р. Інгарден здобув передусім як теоретик літератури, особливо тоді, коли на його книгу “Das literarische Kunstwerk” (“Про літературний твір”) [5] послався Р. Веллек, відомий літературознавець, у написаній у 1949 році в співавторстві з О. Варреном “Теорії літератури” [21]. Популяризації філософських поглядів Р. Інгардена сприяла його участі у міжнародних конференціях та читанні лекцій за кордоном. Ціле гроно учнів Р. Інгарден виховав у Польщі, а його естетична теорія справила величезний вплив на польських теоретиків літератури, музикознавців, фільмознавців, театрознавців тощо.

Вибрані позиції з літератури, присвяченої доробку і, зокрема, естетиці Р. Інгардена, подає А. Тищик (“Мистецтво і цінність. Про естетику Романа Інгардена”) [20, с. XIX]. Схопленню структури естетики та представленню її окремих розділів і основних категорій присвячена книга А. Щепанської “Естетика Романа Інгардена” [18]. Позиція Інгардена щодо основних естетичних питань на тлі польської естетики ґрунтовно представлена Б. Дземідоком у праці “Теорія естетичних переживань і цінностей у польській естетиці міжвоєнного двадцятиліття” [4]. Аналіз основних положень естетики Р. Інгардена здійснив В. Стружевський “Програма естетики Романа Інгардена” [17] і К. Бартошинський “Про деякі положення естетики Інгардена” [3].

Серед українських дослідників варто відмітити передусім Л. Левчук, яка пише про естетику Романа Інгардена в контексті дослідження західноєвропейської естетики ХХ століття [2, с. 94-101]. Інший український дослідник Г. Грабович аналізує концепцію естетичних цінностей польського філософа та її відношення до літератури [1, с. 25-68].

Загалом, представлені Р. Інгарденом естетичні погляди, а також література, присвячена його теорії, дозволяє здійснити ґрунтовний аналіз головних положень естетичної теорії філософа, визначити напрямки майбутніх досліджень, а також з’ясувати можливості використання його естетичної аксіології у дослідженнях сучасного мистецтва, зокрема, авангардного і неоавангардного, постмодерного і сучасного електронного мистецтва. Основним питанням, яке постає

з огляду на такого роду дослідження, пов'язане, насамперед, з можливістю розгорнутого естетичного переживання, ґрунтовно проаналізованого польським філософом в його естетичній теорії щодо творів сучасного мистецтва, які часто не мають жодних художніх якостей (на основі яких згодом, згідно з теорією Р. Інґардена, постають естетичні цінності як результат естетичного переживання). Вияснення цього питання передусім вимагає здійснення послідовного і ґрунтовного дослідження основних ідей Інґарденівської естетики.

Естетика Р. Інґардена безперечно пов'язана з іншими зацікавленнями філософа (онтологією, теорією пізнання, філософською антропологією, аксіологією, філософією мови і феноменологічною методологією). Естетичні роздуми так само важливі для цілісності його філософської думки, як онтологічні роздуми. Онтологічна рефлексія Р. Інґардена, як зауважує А. Щепаньська, відкрила нові терени для пізнання, формулюючи питання, які до цього не ставились, і тим самим виявила нерозкритий дотепер простір дослідницького проникнення в естетиці [18, с. 28].

Можна ствердити, що саме естетичні роздуми Інґардена принесли йому найбільший творчий успіх. В. Татаркевич так охарактеризував доробок Р. Інґардена: “Близько половини його праць присвячена естетиці. Їй завдячує може більше половини своєї слави. У ній також має тривале, загальне визнання, можна сказати, класичний здобуток” [19, с. 3].

Естетична рефлексія Р. Інґардена є результатом відповідно розвинутої теорії. Вона вражає своєю оригінальністю і єдністю. З приводу цього можна висловити ризиковне твердження, що у випадку його естетичної концепції маємо справу з цілісним схопленням усіх ключових аспектів цієї галузі, які мають місце в т. зв. “естетичній ситуації”, хоча сам філософ заперечував, що його метою є створення цілісної системи.

Особливістю Інґарденівських естетичних роздумів є те, що вони виростають з живого досвіду – зі спілкування з творами мистецтва, коли схоплюється і проблематизується все його багатство і складність. Аналіз окремих видів мистецтва породив роздуми про основні категорії загальної естетики (твір мистецтва, естетичне переживання, естетичний предмет, естетична цінність тощо). Таким чином, естетична думка Р. Інґардена функціонує двояко: з одного боку, вона є фундаментом загальної естетики як філософського знання, з іншого ж – є фундаментом знання про окремі види мистецтва (наприклад, знання про літературу, музику, малярство і архітектуру).

До заслуг Р. Інгардена у сфері естетики належить відкриття рівневої будови та квазі-часової структури творів мистецтва. Здійснене ним розрізнення між фізичним фундаментом твору мистецтва і самим твором, а також між твором і його естетичною конкретизацією були сприйняті багатьма теоретиками. На цьому ґрунтується також розрізнення художніх і естетичних цінностей в теорії Р. Інгардена.

Роздуми Р. Інгардена з естетики виростили з його досліджень, пов'язаних з проблемою існування світу і предметів, які до нього входять. Розглядаючи питання існування чисто інтенціональних предметів, Р. Інгарден звернувся до творів мистецтва як прикладів існування предметів такого типу. Інгарден не збирався спеціально займатися естетичною проблематикою, а використовував результати естетичних досліджень як приклади безпосередньо даної наочності при розв'язанні онтологічних положень.

Пізніше Інгарден займався власне естетичними дослідженнями, зокрема, здійснив аналіз різних видів мистецтва, і також визначив основні характеристики твору мистецтва як такого. В метаестетичній роботі, присвяченій філософській естетиці, Р. Інгарден намагався окреслити цілісність естетики, аналізуючи питання предмета її досліджень, завдань, основних понять і методів. Переймався також тенденціями розвитку естетики, стверджував, що, на відміну від низки наук, зокрема, математичних і природничих дисциплін, естетика досі не виробила для своїх цілей спеціальної “мови”. Пояснював цей факт відносною молодістю естетики [9, с. 306].

Як філософська дисципліна, естетика, на думку Р. Інгардена, охоплює такі сфери досліджень: онтологію творів мистецтва і естетичного предмета, феноменологію творчого художнього акту і феноменологічні олздуми над стилем твору мистецтва, як і його відношення до цінності, феноменологію рецептивного естетичного переживання, онтологію і феноменологію цінностей твору мистецтва і естетичного предмета (художні цінності й естетичні цінності), теорію пізнання твору мистецтва й естетичного переживання (особливо пізнання художніх цінностей і естетичних цінностей), теорію критичного оцінювання і філософську теорію сенсу та значення мистецтва в житті людини [8, с. 11].

Перераховані галузі дослідження естетики пов'язані між собою таким чином, що жодну з них не можна розглядати відокремлено від інших. Таким чином, філософська естетика Р. Інгардена становить певну систематичну єдність.

У метаестетичних роботах Інгарден звертав увагу на те, що деякі

естетичні проблеми ще чекають свого вирішення. Багато уваги приділяв питанню художніх і естетичних цінностей. У міркуваннях про аксіологічний вимір естетики весь час переймався питаннями, у відповідь на які відсилався до аналізу основних понять загальної теорії цінності.

Якщо говорити про основні положення естетичної теорії Р. Інгардена, варто звернутися до поняття естетичної ситуації. Показово, що як синоніми до цього поняття філософ використовував два інші терміни: “спілкування” і “зустріч”. Хоча Інгарден вагався щодо використання цих понять, то, однак, здається, саме поняття естетичної ситуації є найширшим і містить в собі два інших. Використання поняття естетичної ситуації допомагає, на думку Інгардена, позбутися обмеження естетики, зорієнтованої лише на об’єкт або лише на суб’єкт, тобто допомагає подолати односторонній підхід в естетичних дослідженнях. Поняття естетичної ситуації сприяє схопленню на ґрунті естетичного переживання суб’єкт-об’єктної взаємодії, що постає чи не найважливішим моментом естетичної концепції польського філософа [10, с. 173].

Ключовим положенням Інгарденівської естетики є теорія твору мистецтва. Характерним способом сприйняття мистецтва є, згідно з концепцією філософа, естетичне спостереження і пов’язане з ним естетичне переживання. Проблематика будови твору мистецтва і його конкретизації, а також пов’язана з ними аксіологічна проблематика є етапами аналітичного схоплення естетичного спостереження, положення, що постає у Інгардена в межах дослідження чуттєвого пізнання. Р. Інгарден зосереджується на визначенні онтологічних умов естетичного спостереження (екзистенціальна і формальна будова твору мистецтва), згодом здійснює аналіз самого естетичного спостереження, що розвивається в межах визначеної перед цим онтологічної структури твору мистецтва.

Центральним моментом, навколо якого обертається вся Інгарденівська естетика, є положення, які стосуються естетичної цінності. Хоча цілісна концепція естетичних цінностей з’явилася на пізньому етапі творчості філософа, зокрема, у 60-ті роки ХХ ст. (раніше можна говорити лише про попереднє окреслення проблеми цінностей цього типу), однак значення концепцій, які існували раніше, такі як: твір мистецтва, його сприйняття і конкретизація, виявляється лише після співвіднесення їх з проблемою появи, існування і пізнання естетичних цінностей.

У результаті проведеного аналізу творів польського філософа можемо ствердити, що основною тезою його естетичної аксіології є ствердження необхідності дистинкції двох порядків: 1) твору мистецтва і цінностей, що йому служать (художніх цінностей у концепції польського філософа); 2) естетичної конкретизації цього твору (есте-

тичний предмет) і цінностей (естетичних), що їй притаманні (виростають на цьому предметі) [9, с. 407].

Розрізнення твору мистецтва і його естетичної конкретизації, а також розрізнення художніх цінностей і естетичних цінностей є важливим моментом в естетиці Р. Інгардена, оскільки твір, на думку філософа, є лише засобом, що служить для того, аби при зустрічі з людиною, яка отримує естетичний досвід, дійшло до конституювання і безпосереднього наочного схоплення естетичного предмета і естетичної цінності, яка на ньому виростає, що є ключовою метою всього процесу естетичного переживання.

На думку польського естетика, однією з найскладніших проблем в естетиці є проблема об’єктивності естетичної цінності. Зокрема, у своїй праці з метаестетики “Про феноменологічну естетику”, Р. Інгарден прагнув вирішити проблему “суб’єктивізму – об’єктивізму в естетиці”. Зазначає, що тривалий час в історії панувало одностороннє розуміння естетичних явищ: або через призму об’єктивності, або – суб’єктивності. Філософ говорить про потребу відходу від традиції мовлення про “суб’єктивну” і “об’єктивну” естетику, яка веде до багатьох непорозумінь, і запропонував визначати предмет естетики як зустріч автора (спостерігача) з твором мистецтва, “зустріч цілком особлива, з котрої у певних випадках виростає твір мистецтва (resp. естетичний предмет), з іншого – доходить до творчого народження автора, спостерігача, що естетично переживає, чи критика” [7, с. 25]. Таку пропозицію висловив на Третньому міжнародному конгресі з естетики у Венеції (1956). Пропозиція Р. Інгардена не була, однак, прийнята учасниками конгресу. Сам же польський філософ був настільки переконаний у вірності своєї пропозиції, що зайнявся її обґрунтуванням, підкреслюючи, що зустріч творця (реципієнта) з твором мистецтва (естетичним предметом) є ключовим постулатом естетики.

Звертаючись до питання об’єктивного уґрунтування естетичних цінностей, Р. Інгарден зауважував, що естетичні цінності тому об’єктивні, що є визначеними естетичними якістьми, а ті, своєю чергою, – художніми, що містяться в індивідуальному творі мистецтва.

Естетично ціннісні якості, що уґрунтовані в предметі, “об’єктивні”, оскільки з’являються феноменально на естетичних предметах. Відомо, що сам Р. Інгарден характеризував свою позицію щодо теорії цінностей як об’єктивізм. Однак через роль, яку філософ приписує суб’єкту у творенні цінностей (окрім буттєвої основи предмета, як вже зазначалося, говорить також про суб’єктне утвердження цінності), а тому варто говорити швидше про поміркований характер цієї

позиції і окреслювати позицію Р. Інгардена як “поміrkований естетичний об’єктивізм” або навіть як “реляціонізм”.

У праці “Про будову картини” Р. Інгарден вирішує проблему відносності художніх і естетичних цінностей, зауважує, що перші є відносними цінностями, а другі – безвідносними цінностями. Відносність художньої цінності пояснює тим, що вона є засобом актуалізації в предметі певної естетичної цінності. Іншими словами, маємо тут справу з засобом для досягнення певної мети, що служить твору лише у зв’язку з естетичною цінністю. Естетична цінність безвідносна, бо не є засобом для досягнення мети. Натомість вона нерозривно пов’язана з естетично ціннісними якостями і є їх близьким визначенням. Естетична цінність не є, отже, чимось зовні накинута і в своєму існуванні залежним від чогось, що знаходиться за межами естетичного предмета [6, с. 104-109].

Дослідивши основні положення естетичної аксіології Р. Інгардена, варто було б також звернутися до аналізу та інтерпретацій його ідей, що представлені у філософській літературі. Говорячи про значення Інгарденівської естетики, слід зауважити, що високо оцінили його доробок А. Щепанська. Авторка зауважує, що “естетична думка Р. Інгардена ставить його поряд з найвидатнішими естетиками сучасності: вона переростає своїм значенням, філософським рангом, системністю й глибиною та прецизією решту концепцій і теоретичних звершень польської між- і повоєнної естетики” [18, с. 7].

Естетична аксіологія Р. Інгардена надихала багатьох дослідників. Наприклад, С. Моравський, проголошуючи, що естетика є “stricte” аксіологічною дисципліною, в дусі Р. Інгардена також вирізняє шість елементів програми дослідження предмета естетики. Першим елементом є естетичні (художні) цінності і якості. Концентрує при цьому увагу на виясненні відмінності між ціннісними якостями і цінностями, між естетичними цінностями та художніми цінностями, а також на визначення генезису, характеру і виду естетичних цінностей. Другим елементом є аналіз основних типів цінностей. Третій визначає аналіз різновидів цінностей надбудованих над естетичними цінностями і якостями. Четвертим елементом є художні та естетичні переживання, їх генезис, характер і різновиди. П’ятий натомість пов’язаний з визнанням предметом досліджень естетики функцій твору мистецтва. Останній, шостий елемент, окреслює притаманну естетиці сферу пов’язану із визначенням критеріїв оцінювання в генетичному, структурному і функціональному сенсах [12, с. 13].

Однак варто пам’ятати, що пізніше погляди С. Моравського змінилися, він залишає напрям естетики, що спирався на традиційній парадигмі,

а тому говорити про подібність його концепції та концепції Р. Інгардена можна виходячи лише з контексту раннього періоду творчості цього дослідника. У цей період С. Моравський вважав, що головною функцією мистецтва є його естетична функція, яка полягає на постачанні естетичних переживань відповідно підготовленим реципієнтам під час їх спілкування з твором мистецтва. Крім того, вважав, що визначальними моментами твору мистецтва є естетичні якості та цінності, а також пов'язані з ними критерії оцінювання. Подібно до Р. Інгардена С. Моравський говорив про реципієнта твору: контакт реципієнта з твором мистецтва – це також результат його компетенції та естетичної вразливості [11, с. 262]. Про це свого часу писав також інший відомий польський естетик ХХ століття С. Оссовський [15, с. 266, 289-290].

Серед дослідників, які звертаються до естетичних поглядів Р. Інгардена слід, назвати Г. Осборна, який у праці “The art of Appreciation” (1970) [14] звертається до Інгарденівської концепції незавершених місць. Дж. Стольніц відсилається до положень аксіологічної концепції польського філософа [16]. Погляди Р. Інгардена на естетичні цінності стали основою подальших досліджень проблематики із царини естетичної аксіології. У сучасній естетиці можна виділити низку естетичних концепцій, які розвивають Інгарденівські погляди (йдеться передусім про концепції Ю. Ліпца, А. Стемпня, Д. Уліцької, А. Венгжецького, П. МакКорміка, Дж. Гаррела та інших).

Естетична аксіологія Р. Інгардена є хорошим підґрунтям естетичних роздумів. Вона містить розв'язання важливих питань зі сфери естетики, а саме: аналізує онтологічні і екзистенційні моменти твору мистецтва, процес сприйняття, інтерпретації і естетичного оцінювання мистецтва. У зв'язку з цим теорія польського філософа може використовуватися у дослідженні конкретних проявів мистецтва (як класичного, так і сучасного). Концепція Р. Інгардена дозволяє чіткіше окреслити суть сучасного мистецтва, а тому може стати фундаментом для появи нових досліджень, покликаних розв'язати важливі питання сучасної естетики. Мабуть одним із найважливіших питань є визначення цінності (як художньої, так і естетичної) сучасного мистецтва і можливості розгортання повноцінного естетичного переживання – проблеми, котрі становлять вістря Інгарденівської естетики. Таким чином, в майбутньому можна спробувати створити розбудований проект дослідження сучасного мистецтва в контексті естетичної теорії Р. Інгардена.

Література:

1. Грабович Г. Тексти і маски. – К., 2005. – 312 с.

2. Левчук Л. Західноєвропейська естетика XX століття. – К., 1998. – 224 с.
3. Bartoszyński K., O niektórych założeniach estetyki Romana Ingardena // W kręgu filozofii Romana Ingardena. Materiały z konferencji naukowej (Kraków 1985), pod red. W. Stróżewskiego i A. Węgrzeckiego. – Kraków – Warszawa: PWN, 1995. – S. 221-238.
4. Dziemidok B., Teoria przeżyć i wartości estetycznych w polskiej estetyce dwudziestolecia międzywojennego. – Warszawa: PWN, 1980. – 352 s.
5. Ingarden R. O dziele literckim. – Warszawa: PWN, 1988. – 494 s.
6. Ingarden, O budowie obrazu // Ingardem R. Studia z estetyki, wyd. 2, t. II. – Warszawa, 1966. – S. 7-111.
7. Ingarden R. O estetyce fenomenologicznej // Ingardem R. Studia z estetyki, wyd 2, t. III. – Warszawa, 1968.
8. Ingarden R. O estetyce filozoficznej // Ingardem R. Studia z estetyki, wyd 2, t. III. – Warszawa, 1968.
9. Ingarden R. O poznawaniu dzieła literackiego. – Warszawa: PWN, 1976. – 468 s.
10. Ingarden R. Wykłady i dyskusje z estetyki. Wykład XI. – Warszawa, 1981. – S. 165-184.
11. Morawski S. O obiektywności sądów estetycznych // Studia Estetyczne. – Warszawa. – 1967. – T. IV. – S. 241-270.
12. Morawski S. Szkoła stawiania pytań. Cz. 1. // Studia Estetyczne. – Warszawa. – 1970. – T. VII. – S. 261-282.
13. Morawski S. Szkoła stawiania pytań. Cz. 2. // Studia Estetyczne. – Warszawa. – 1971. – T. VIII. – S. 243-256.
14. Osborne H. The Art of Appreciation. – L. : Oxford University Press, 1970. – 296 p.
15. Ossowski S. U podstaw estetyki // Ossowski S. Dzieła. – T. 1. – Warszawa, 1966. – S. 266, 289-290.
16. Stolnitz J. Aesthetics and Philosophy of Art Criticism. – Boston, 1960. – 510 p.
17. Stróżewski W. Program estetyki Romana Ingardena. – Kraków, 1972.
18. Szczepańska A. Estetyka Romana Ingardena. – Warszawa: PWN, 1989. – 265 s.
19. Tatariewicz W. Roman Ingarden. // Ruch Filozoficzny. – 1972. – T. XXX. – № 1. – S. 3.
20. Tyszczyk A. Sztuka i wartość. O estetyce Romana Ingardena // R. Ingarden. Wybór pism estetycznych. – Kraków 2005. – S. I-LCVIII.
21. Wellek R., Warren A. Theory of Literature. – 3rd ed. – New York: Harcourt, Brace & World, 1956. – 375 p.

Рецензент: доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії Рівненського державного гуманітарного університету
Л. М. Шугасва